

Михайло Бабій (Київ)

СВОБОДА РЕЛІГІЇ: ПРИНЦИПИ ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ І СУЧАСНИЙ ЇХ ВИМІР

Проблемні питання свободи релігії в їх теоретичному й практичному осмисленні, зокрема їх сучасний аналіз у контексті принципів, зафіксованих в ухваленому II Ватиканським Собором документі про свободу релігії – Декларації “*Dignitatis humanae*” – “Гідності людської”, є надзвичайно *актуальними* і важливими як у філософсько-правовому і релігієзнавчому, так і в теологічному дискурсах.

Упродовж останніх декількох десятиліть свобода совісті, свобода релігії (віросповідання) в площині сучасних суспільно-політичних трансформацій, глобалізаційних процесів і розмаїття викликів, детермінант постали гострими й екстраординарними та суспільно-визначущими.

На *актуалізацію* означених проблем вельми впливає серйозне занепокоєння міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ОБСЄ, Всесвітня Рада Церков), значного числа державних, громадських та релігійних спільнот станом практичної реалізації свободи совісті, свободи релігії в цілому ряді країн, чималим числом проявів релігійної нетерпимості, дискримінації, ігнорування та порушення прав людини і, зокрема, вищеназваних свобод.

Метою і завданням статті є сутнісна характеристика концептуальних положень Римо-католицької церкви (РКЦ) щодо свободи релігії (свободи віросповідання) в її співвідносності з сучасними принципами парадигми свободи віросповідання.

У цьому зв’язку можна сказати, що свобода совісті (свобода релігії) постає одним із важливих модусів буття суспільства, функціональна сутність яких спрямована на сприяння порозумінню, толерантності та взаємоповазі в соціумі, а на цій основі – досягненню загального миру, соціальної справедливості й гарантій сукупності прав людини, її вільного буття. Цьому контексту повною мірою

відповідає і заклик Й.Рацінгера (потім — Папа Бенедикт XVI): “Хочеш миру – шануй совість кожної людини”¹.

В силу своєї важливості й актуальності проблема свободи совісті, зокрема свободи релігії, є об’єктом посиленої уваги політологів, правників, релігієзнавців, соціологів та теологів, предметом їхнього всебічного аналізу².

Варто відзначити, що така зацікавленість світських релігієзнавців, теологів різної конфесійної визначеності зумовлена передовсім проблемами практики забезпечення свободи релігійного буття та оптимальної співвідносності законодавчо задекларованих принципів, зокрема свободи релігії, в різних державах і параметрами реального їх втілення в життя.

Аналіз наявних досліджень з проблеми свободи совісті й свободи релігії привертає увагу до збільшення їх кількості в площині конфесійного виміру. Найбільше таких робіт вийшло саме з-під пера католицьких теологів, зокрема після II Ватиканського Собору. Останній сформулював чітко й недвозначно не лише своє відношення до самого права на свободу віросповідання, а й розробив принципи, дав свою концептуально виражену дефініцію свободи релігії, а також свободи буття релігійної спільноти, визначив місце церкви в системі забезпечення, здійснення, захисту цих свобод, а саме головне – охорони й утвердження гідності людини.

Собор проголосив, що право на свободу релігії якраз і ґрунтується на природній гідності людини, що “відповідно до своєї гідності всі люди як особи, які наділені розумом і вільною волею, а відтак і моральною повинністю, зобов’язані шукати правду, насам-

---

¹ Рацінгер Йосип. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів.– Львів, 2006. – С.107.

² Див.: Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти. У 2-х т – Т2.– Львів, 2001; Свобода религии и убеждений: основные принципы. – М., 2010; Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата та Г.Ломанна – К., 2008; Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001; Залужный А.Г. Право. Религия. Закон. – М., 2008; Пчелинцев А.В. Свобода религии и права верующих в современной России– М., 2003; Климов В.В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності: Вибрані статті. – К., 2009; Бабій М.Ю. Свобода релігії: теоретичний і практичний контекст // Релігійна свобода. Науковий щорічник №7. – К., 2003: Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям. – К., 2011.

перед ту, що відноситься до релігії”³. Разом з тим наголошується, що люди “зобов’язані також прийняти пізнану правду й усе своє життя підпорядковувати вимогам цієї правди” (підкреслено нами – Б. М.)⁴. Принцип захисту, утвердження людської гідності, поставлений Собором в центр концепції свободи релігії в Декларації “*Dignitatis humanae*”. Відтак цей принцип постає своєрідним базисом свободи релігії. Римо-Католицька Церква, наголошує на своїй вірності “євангельській правді”, стверджує, що йде “слідами Христа й апостолів”, коли визнає модус гідності людини та “підтримує справу релігійної свободи (коректніше свободи релігії, свободи віросповідань – Б.М.) як таку, що відповідає Божому Об’явленню”.

Є підстави стверджувати, що в такому контексті Церква розглядає людську гідність як моральну засаду й джерело самої ідеї права людини на свободу віросповідання і всіх інших її прав.

Право на свободу релігії “має у своїй основі не суб’єктивні наміри певної особистості, а саму її природу”⁵, її гідність. Відзначимо, що остання розглядається у площині католицької антропології та етики і експлікується як найвища сакральна цінність. Характерно, що в преамбулі Хартії Європейського Союзу про основні права, гідність розглядається як “неподільна і універсальна цінність”⁶. Таким чином, категорію “гідність людини” варто розглядати як основоположний фундаментальний принцип католицького вчення про права людини і, зокрема, права на свободу віросповідання.

Вартим уваги в площині аналізу концептуальних положень Декларації “*Dignitatis humanae*” щодо свободи релігії є опрацювання Собором “оновленої мови вираження понять, принципів”, важливих для сутнісного осмислення проблем у сфері свободи віросповідання. Зокрема, в Декларації розкрито смисл католицького розуміння свободи релігії (релігійної свободи), визначені принципи її уможливлення як на індивідуальному, так і спільнотному

³ Декларація про релігійну свободу. Документ Другого Ватиканського Собору // Релігійна свобода і права людини: Місія і прозелітизм. У 3-х т. – Т.3. – Львів, 2004. – С.36.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Хартія основних прав Європейського Союзу (2000) // Свобода релігії и убеждений: основные принципы. – М., 2010. – С.705.

рівнях. У документі зазначено: “Цей Ватиканський Собор проголошує, що людська особа має *право на релігійну свободу*” (підкреслено нами – Б.М.).

Така свобода “означає, що жодна людина не повинна зазнавати приневолення як з боку окремих осіб чи суспільних груп, так і з боку будь-якої людської влади, щоб нікого не силувати діяти всупереч власним переконанням і нікому не перешкоджати діяти згідно з власним переконанням у релігійних справах – приватно чи прилюдно, осібно чи спільно з іншими в належних межах.

Це людське право на релігійну свободу має бути закріплене в конституційному устрої суспільства і стати правом громадянським”⁷. Це людське право на цю свободу, підкреслюється в документі Собору, “залишається навіть за тими, хто не виконує свого обов’язку шукати правду та її прийняти”⁸.

Розгляд означеної дефініції дає можливість виділити основні принципи концепції свободи релігії (релігійної свободи), зафіксованої в Декларації “*Dignitatis humanae*”. Це передовсім такі принципи:

- фундаментальності й універсальності права на свободу віросповідання;
- вільного самовизначення особистості щодо конкретного релігійного світогляду (принцип внутрішньої свободи), “людина пізнає, вибирає і визнає імперативи Божого закону через своє сумління”⁹. Ще Ориген стверджував – “Христос не перемагає нікого, хто цього не хоче. Він перемагає, лише переконуючи...”¹⁰;
- вільної самореалізації віруючої людини в рамках свого віросповідного вибору (зовнішня свобода), безперешкодної дії і діяльності відповідно до вимог власного сумління;
- свободи сповідання своєї релігії як приватно, так і публічно, індивідуально чи разом зі своїми одновірцями;

---

⁷ Декларація про релігійну свободу. Документ Другого Ватиканського Собору // Релігійна свобода і права людини: Місія і прозелітизм. У 3-х т. – Т.3. – Львів, 2004.– С.35.

⁸ Там само. – С.36.

⁹ Там само.

¹⁰ Цит. за: Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів. – Львів. 2006. – С.53.

- свободи від приневолення “з боку будь-якої людської влади”. Люди мають бути вільними від примусу в релігійних справах. У цій площині ніхто не повинен поступати проти власної совісті;

- обов’язку й відповідальності;

- свободи одержання релігійної освіти, релігійної інформації. Права батьків, опікунів забезпечувати навчання і виховання своїх дітей у відповідності з власними релігійними переконаннями. У Декларації наголошується, що “кожна сім’я має право вільно влаштовувати своє домашнє релігійне життя під керівництвом батьків”¹¹.

Варто в означеному контексті назвати принцип свободи релігійних спільнот, яких вимагає “громадянська природа людини й самої релігії”. Вони повинні мати змогу вільно користуватися властивими їм вченням, нормами, розвивати свої інститути, влаштовувати своє життя відповідно до притаманних їм релігійних засад і правил.

В Декларації йдеться про межі свободи релігії (релігійної свободи), наголошується, що право на останню “підлягає деяким регулятивним нормам. Іншими словами, при користуванні свободою релігії, свободою релігійних спільнот необхідно дотримуватися моральної засади особистої і громадської відповідальності. Суспільство має право захищати себе від надуживань, які можуть постати під прикриттям свободи релігії. Тому особливим обов’язком державної влади є забезпечення відповідного захисту”¹². Відтак тут йдеться про принцип захисту, охорони свободи віросповідання.

Всі ці означені тут нами основні принципи права людини на свободу релігії постають важливими складовими католицької концептуальної матриці свободи віросповідання. Вони повною мірою контамінують з принципами свободи релігії, які знайшли своє відображення в міжнародних правових документах, що стосуються свободи совісті, свободи віросповідання, зокрема в Загальній Декларації прав людини (ст.2, 18,19), Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ст.18), Декларації про ліквідацію

---

¹¹ Декларація про релігійну свободу. Документ Другого Ватиканського Собору // Релігійна свобода і права людини: Місія і прозелітизм. У 3т. – Т.3. – Львів, 2004. – С.38.

¹² Там само. – С.40.

всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань (ст.ст. 1-8), Європейської конвенції прав людини (ст. 9,10), Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав-учасниць наради з безпеки і співробітництва в Європі (ст.16-19) та інших документах такого типу¹³. Тобто йдеться про тісну співвідносність принципів, концептуальних засад католицького розуміння свободи релігії і основоположень сучасної ліберально-індивідуалістичної парадигми свободи совісті й віросповідання.

У цьому зв'язку слід зауважити, що Другий Ватиканський Собор підтримав справедливе “прагнення сучасних ідей”, що стосуються свободи віросповідання, але у сутнісному вимірі він “розвинув власне, специфічно християнське розуміння цієї свободи, яке не є ні ліберальним, ні світським”.

Відзначимо, що принцип свободи релігії поступово постав одним з аксіоматичних зобов'язань більшості держав світу, багатьох конфесій і сьогодні він визнається практично повсюдно. Цей принцип, хоча і з певними модифікаціями, прийнятий і законодавчо легітимізований в більшій частині країн.

Разом з тим є принципи свободи віросповідання, які не визнаються як окремими державами, так і окремими конфесіями, зокрема й католицькою. Йдеться передовсім про принцип свободи на зміну свого віросповідання. Хоча Другий Ватиканський Собор зауважив, що повага, на яку може претендувати кожна релігійна традиція, має гарантуватися також кожному релігійному переконанню та релігійній спільноті.

Право на власну свободу віросповідання не може у цьому контексті бути приводом для нестерпного, зухвалого та нетерпимого (нетолерантного) відношення до інших релігій та церков. І таких випадків, на жаль, у міжконфесійних відносинах сьогодні є чимало. Свобода релігії (релігійна свобода) і повага до права на свободу совісті, віросповідання людини в реальній дійсності сьогодні ще далека від свого повного здійснення. Спектр дискримінацій і нетерпимості на релігійному ґрунті залишається достатньо широким. І тому, повторимо ще раз справедливу вимогу, зафіксовану в Дек-

---

¹³ Див.: Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів / витяги /. Упорядник М.Бабій. – К., 2006 – С.11,13,15,21,39,43.

ларації про свободу релігії, “Захист і підтримка непорушних прав людини належить до основних обов’язків держави”.

У зв’язку із вищевикладеним варто підкреслити, що свобода релігії, будучи однією з важливих структурних складових свободи совісті, “стосується того, що є благом людського духу..., всього того, що має відношення до вільного функціонування релігії в суспільстві”.

Відзначимо, що у самому визначенні поняття “свобода релігії” чітко (на що вже нами вказувалося) проглядаються її внутрішній і зовнішній аспекти. Суть її внутрішнього аспекту – це свобода самовизначення особистості в площині релігійних орієнтирів, цінностей. В даному контексті свобода постає як “феномен повного внутрішнього самовизначення”, як його умова і можливість.

Відзначимо, що важливим, визначальним є те, що коли ми експлікуємо свободу релігії, зокрема й в теологічному контексті, то маємо передовсім на увазі проблеми, пов’язані не тільки з віруючою людиною, яка вже здійснила свій вибір і самостверджується в системі конкретних релігійних координат приватно чи у певній релігійній спільноті, а із особистістю, яка ще не є віруючою (*або ж знаходиться в ситуації заміни віросповідання*), а лише шукає істину в царині “вічних питань”, сенс свого життя в релігії, свій шлях до Бога. Тобто тут йдеться про індивіда, який самовизначається в релігійній площині.

Проблеми, які вирішує людина в ході цього складного інтрапсихологічного, інтелектуального процесу, питання, які вона ставить сама собі, своєму життєвому, духовно-ціннісному досвіду, аналіз і оцінка наявних альтернатив свідчать про свободу її розуму, волі, совісті, про їх узгоджену здатність вільно шукати такі вирішення проблеми, “які могли б надати життю повного сенсу”. Відзначимо, що такого роду пошук є для неї іманентною, глибоко духовною спонукою. Цей пошук постає як своєрідний “пробуджений запит духу”, як потреба “все своє існування оперти на істині, визнаній остаточно, що дає впевненість і не підлягає ніяким сумнівам”¹⁴. Для багатьох людей такою істиною стає конкретне релігійне вчення, як вияв вільної реалізації “запиту духу”, що відбувається через їхнє самовизначення, через вибір, який є його вузловим моментом.

---

¹⁴ Енцикліка «Fides et Ratio» святого отця, Івана Павла II // Віра і розум – двоє крил людського духу. – К., 2001. – С.31.

Як справедливо наголошував відомий російський філософ І.А.Ільїн, “...тільки вільне переконання має духовну силу і життєву вагу: тільки воно охоплює останню глибину особистості”¹⁵. Таким чином, релігійність виростає з “глибокого прагнення людини до істини” і є наслідком її вільного особистого “шукання Божественного”. Отже, наголосимо ще раз, віра, релігійні переконання тільки тоді істинні, коли вони є результатом вільного, самостійного вибору людей, коли вони постають “ділом закону, написаного в їхніх серцях” (*Рим. 2:15*). У результаті самовизначення, вільного вибору релігійні ідеї, цінності, орієнтири, сприйняті розумом, серцем, совістю, “набувають суб’єктивно-особистісного змісту” і функціонують як своєрідний “живий орган” власного “Я” віруючої особистості. Цей процес надзвичайно складний. Він передбачає глибоку перебудову внутрішнього світу індивіда. Набуті релігійні переконання, цінності утворюють чіткий мотиваційний каркас самореалізації віруючої людини.

Свобода релігії виявляє себе як на особистісному рівні, так і на рівні релігійних спільнот. В особистісному, суб’єктивно-екзистенційному вимірі свобода релігії постає як свобода віросповідання. Інколи вживають ще поняття “свобода віровизнання”. Як перше, так і друге поняття вказує на належність віруючої людини до конкретної конфесії, сприйняття нею цілком конкретного віровчення.

Релігійна спільнота (релігійне об’єднання, громада, церква, деномінація, релігійна група тощо) є вільним утворенням громадян-одновірців, метою якого є задоволення їхніх релігійних потреб. Кожна така спільнота має свою внутрішню структуру, статут, який регламентує не тільки питання, пов’язані із сповіданням релігії, а й торкається проблеми дисципліни, норм поведінки віруючих тощо. В даному контексті право на свободу релігії, що реалізується “спільно з іншими”, стосується “більшого, ніж простої арифметичної суми індивідів”. Воно охоплює “широке коло дій”, які значною мірою виходять за межі богослужбових.

Католицька церква, зокрема, відносить сюди свободу підтримувати своїх членів у релігійному житті та сприяти їхньому навчанню, розвивати такі інституції, в яких їхні члени співпрацюють, щоб

---

¹⁵ Ильин И.А. Путь к очевидности. – М., 1993. – С.370.

уладнати своє життя відповідно до притаманних їм релігійних заasad, забезпечити свободу спорудження релігійних будівель та набуття і використання відповідного майна тощо.

В релігієзнавстві свобода діяльності релігійних організацій характеризується через поняття “свобода церкви”. Ця проблема знайшла своє осмислення в Декларації про свободу релігії, свободу діяльності такого інституту в католицизмі як Церква. Саме поняття “свобода церкви” характеризує ступінь автономності, незалежності релігійних організацій в богослужбовій, культовій діяльності, формуванні їх внутрішнього устрою, структури управління, їх правовий статус, можливості вільної реалізації своєї місії і тих завдань, заради яких вони і створювалися. Іншими словами, воно, це поняття, відображає соціально-правові, політичні та економічні можливості автономного функціонування в державі церкви, релігійних об’єднань, громад та інших релігійних організацій.

Відзначимо ще раз, що свобода віросповідання – це вияв індивідуальної свободи, а свобода церкви – різновид свободи суспільної. Поняття “свобода церкви” є одним з важливих компонентів структури свободи релігії, тісно пов’язане зі свободою совісті, але не входить до її структури.

У даному контексті права і свободи релігійних організацій слід розглядати як дериват від права кожного віруючого індивіда на свободу віросповідання. Отже, “існує згідність між свободою Церкви і тією релігійною свободою, яку треба визнати як встановлений для всіх людей і спільнот правопорядок”, наголошується в Декларації про свободу релігії. Вона розглядає “свободу Церкви” як основну вимогу у стосунках між Церквою та органами влади і суспільним ладом загалом. “Церква домагається свободи для себе як спільнота людей, які мають право жити в цивілізованому суспільстві відповідно до приписів християнської віри”.

І сьогодні Католицька Церква активно працює в площині захисту свободи релігії, свободи релігійних спільнот. Важливою в цьому процесі постає активна позиція пап, їх відданість ідеям свободи совісті, свободи релігії. Акцентується увага на необхідності поваги до гідності й свободи віросповідання кожної людини.

Побудувавши чітку концепцію свободи релігії, РКЦ продовжує роботу щодо її експлікації в площині вимог часу, забезпечення повноцінного, вільного релігійного життя своїх вірних.